
Nederlandse Taalunie Voorzetten 1

W. Haeseryn & J. de Rooij

Grammatica

Wolters-Noordhoff Groningen

Wolters Leuven

W. HAESERYN & J. DE ROOIJ

Grammatica

NEDERLANDSE TAALUNIE VOORZETTEN I

Wolters-Noordhoff Groningen Wolters Leuven

0 1 2 3 4 5 89 88 87 86 85

Copyright © 1985 Wolters-Noordhoff bv Groningen, The Netherlands

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN 90 01 36521 3

- 1 W. Haeseryn & J. de Rooij *Grammatica*
- 2 W. Haeseryn *Terminologie*
- 3 J. de Rooij & W. Haeseryn *Spelling en spellingregeling – wettelijke en bestuurlijke aspecten*
- 4 J. de Rooij *Spelling en spellingregeling – inhoudelijke aspecten*
- 5 F. Montens & A. G. Sciarone *Nederlands bij buitenlanders*

Inhoud

- 1 Inleiding – 5
- 2 Descriptieve grammatica – 7
- 3 Normatieve grammatica – 10
- 4 Theoretische grammatica, grammaticale terminologie – 17
- 5 Relatie grammatica-woordenboek-woordenlijst – 21
- 6 Aanbevelingen voor stimulering van onderzoek en andere activiteiten – 25
  - 6.1 *Normenonderzoek* – 25
  - 6.2 *Uitbreiding van het grammaticale kennisbestand* – 26
  - 6.3 *Op elkaar afstemmen van grammatica-woordenboeken-woordenlijst* – 26
  - 6.4 *Grammaticale terminologie* – 25
- Literatuurverwijzingen – 27

I Inleiding

5

In het Taalunieverdrag wordt de grammatica of spraakkunst op verschillende plaatsen expliciet of impliciet vermeld. Artikel 4, lid b, bepaalt dat de Verdragssluitende Partijen besluiten tot 'het gemeenschappelijk bepalen van de officiële spelling en spraakkunst van de Nederlandse taal'. In de notitie *Spelling en spellingregeling. Wettelijke en bestuurlijke aspecten* (J. de Rooij & W. Haeseryn) wordt op de consequenties van deze formulering, waardoor spelling en spraakkunst (ten onrechte) over één kam geschoren worden, nader ingegaan. Maar ook als uit de verdragstekst niet mag worden afgeleid dat de Nederlandse morfologie en syntaxis voortaan van overheidswege worden voorgeschreven, wil dat nog niet zeggen dat daardoor alle activiteiten van de Taalunie op het gebied van de grammatica uit den boze zouden zijn. Integendeel, tegen artikel 4, lid d: 'het voeren van een gemeenschappelijk beleid met betrekking tot particuliere initiatieven op het gebied van woordenboeken, woordenlijsten en grammatica's is van taalkundig standpunt geen enkel bezwaar aan te voeren, evenmin als tegen de leden a, b, c, e en f van artikel 5, die respectievelijk handelen over wetenschappelijk onderzoek, onderwijs, verantwoord taalgebruik, terminologie en buitenlandse neerlandistiek, op welke terreinen de grammatica telkens een grotere of kleinere rol speelt of kan spelen.

Anders dan bijv. in het geval van spelling en terminologie bestaat er inzake overheidsbeleid op het gebied van de spraakkunst weinig of geen traditie. Wat betreft de concrete vormen die het beleid van de Taalunie in dezen zou kunnen aannemen, is een breed spectrum van mogelijkheden denkbaar, variërend van het voorzichtig stimuleren van bestaande activiteiten of aanzetten daartoe, tot het oprichten van een eigen grammatica-instituut met vast personeel en welomschreven opdrachten. Hierop zal in deze notitie niet worden ingegaan.

Maar ook aan de inhoudelijke aspecten van een uitgebreid veld als de grammatica kan in een notitie van beperkte omvang slechts zeer ten dele aandacht besteed worden. Het is ook niet in alle gevallen evenzeer nodig. Gaan we in dit verband even de zojuist genoemde aandachtsgebieden uit de verdragstekst na.

In het wetenschappelijk taalkundig onderzoek neemt de moderne grammatica vooral sinds de jaren zestig een grote plaats in. De ontwikkelingen binnen de theorievorming gaan snel, de

produktie van boeken en artikelen is hoog en zelfs de specialisten overzien zelden nog het hele vakgebied. Voorzover de Taalunie het stimuleren van meer theoretisch gericht taalkundig onderzoek tot haar taak rekent, lijkt hier geen hoge prioriteit aanwezig. De 'universitaire grammatica' zal dan ook in deze notitie vrijwel buiten beschouwing gelaten worden.

Anders staan de grammaticale zaken ervoor in het lager en middelbaar onderwijs. De discussie over het handhaven of afschaffen van 'grammatica in het basisonderwijs' heeft recent opnieuw aandacht gekregen door het aldus genaamde proefschrift van M. K. van Dort-Slijper uit 1984. Welke activiteiten in verband met de grammatica de Taalunie zou kunnen ontplooiën die van belang zijn voor het niet-universitaire onderwijs, zal in de paragrafen 4 en 6 van deze notitie behandeld worden.

Zoals in de notitie *Terminologie* (W. Haeseryn) vermeld wordt, hebben terminologische kwesties als die van de vrouwelijke vormen van beroepsnamen en afleidingen van geografische namen, te maken met morfologische procédés. Ze liggen dus op het gebied van de grammatica en worden dan ook bijv. in de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS 1984) behandeld.

Deze *Algemene Nederlandse Spraakkunst* heeft ook te maken met de twee andere aandachtsgebieden: het verantwoorde taalgebruik en de buitenlandse neerlandistiek. Tot de doelgroepen van de ANS behoren immers zowel de 'anderstalige die al enig Nederlands kent' als 'ieder die het Nederlands op verantwoorde wijze wil hanteren' (Inleiding, blz. 11).

Op grond van het bovenstaande lijkt het dus verantwoord en praktisch voor deze notitie over grammatica de ANS als uitgangspunt te nemen. Daarmee is dan tevens een werk als basis gekozen dat wel niet direct onder auspiciën van de Taalunie is verschenen, maar waarvan de totstandkoming in ieder geval door de Taalunie ondersteund is, in overeenstemming met het hierboven aangehaalde artikel 4, lid d van het Taalunie-verdrag. In de volgende paragrafen zullen verschillende aspecten van grammatica in het algemeen en van de ANS in het bijzonder behandeld worden, mede in hun relatie tot de hierboven genoemde aandachtsgebieden. De achterliggende gedachte hierbij is, dat de ANS (eventueel in min of meer ingrijpend gewijzigde vorm), daarvan afgeleide en als aanvulling daarvan opgezette werken, alsmede daarmee in verband staande activiteiten (met name onderzoek), in de toekomst voorwerpen van zorg voor de Nederlandse Taalunie zouden kunnen zijn.

Grammatica is in eerste instantie beschrijvend. De grammatica bevat de regels die de mens (al dan niet bewust) hanteert om taaluitingen te produceren die in de taal waartoe ze behoren, normaal ofwel 'grammaticaal' zijn. Een boek dat (een deel van) de grammatica van een bepaalde taal weergeeft, is gebaseerd op het mondeling en/of schriftelijk gebruik van die taal, en niet omgekeerd. Dat verkleinwoorden in het Nederlands altijd onzijdig zijn, komt niet doordat het zo in de grammatica (het boek) staat. Het staat zo in de grammatica omdat Nederlandstaligen altijd *het vrouwtje*, *het hondje*, *het schotelkje* enz. zeggen en schrijven, en het eventuele *de*-gebruik van een anderstalige in deze gevallen als 'fout' ervaren. Deze regelmaat in het taalgebruik is te vangen in de grammaticaregel: 'verkleinwoorden zijn onzijdig'. De anderstalige die deze regel geleerd heeft, weet nu dat niet alleen de verkleinwoorden die hij al heeft horen gebruiken, maar ook alle andere onzijdig zijn, dus bijv. met *het*, *dit* en *dat* gecombineerd moeten worden.

Uit dit voorbeeld blijkt al, dat het beschrijvende of descriptieve aspect van de grammatica vooral van belang is voor anderstaligen die het Nederlands als tweede taal (d.w.z. in Nederland of Vlaanderen) of als vreemde taal (d.w.z. in andere taalgebieden) leren. Toch kunnen ook Nederlandstaligen die (met de Taalunie) 'streven naar een verantwoord gebruik van de Nederlandse taal' behoefte hebben aan een descriptieve grammatica. Het is nu eenmaal niet zo, dat de gehele Nederlandse taalschat opgeslagen ligt in het geheugen van iedere individuele Nederlandstalige. Vooral als het gaat om oudere taal, bijv. naamvalsvormen, of typische schrijftaalwendingen, zal menig een zich niet zeker voelen en voor vragen als 'is het *te* of *ten alle(n) tijde(n)*?' en 'welk betrekkelijk voornaamwoord moet er gebruikt worden in de verbinding *het tijdperk vanaf . . . het verval begon*?' een grammatica willen raadplegen.

Het ligt voor de hand te stellen dat een optimale descriptieve grammatica zo volledig mogelijk is. Bij de samenstelling van de ANS is dan ook zo goed mogelijk naar volledigheid gestreefd, zonder dat de redactie ook maar een ogenblik de illusie heeft dat de volledigheid bereikt zou zijn. Werkelijke volledigheid is waarschijnlijk ook niet te bereiken, alleen al omdat de taal voortdurend verandert, al is dit duidelijker zichtbaar in de woordenschat dan in de grammatica. Afgezien daarvan zijn er een drietal factoren aan te geven die de volledigheid van een werk als de ANS beperkt hebben en ten dele waarschijnlijk altijd zullen blijven beperken.

Ten eerste vertoont de bestaande expliciete kennis van de Nederlandse grammatica grote leemten. In de inleiding van de ANS wordt dan ook melding gemaakt van 'het ontbreken van de nodige voorstudies' (blz. 10). Het huidige wetenschappelijke klimaat in de taalkunde, waarin een voorkeur voor theoretische problemen te onderkennen is, heeft mede tot gevolg dat bepaalde gebieden van de grammatica nog grotendeels onontgonnen zijn.

Uitbreiding van het grammaticale kennisbestand, op voor de ANS bruikbare wijze, is voor de toekomst van dit werk dan ook zeer gewenst. Dit is te verwezenlijken door literatuurstudie, onderzoek van corpora en onderzoek met informanten.

Met literatuurstudie wordt hier bedoeld het bestuderen en verwerken van onderzoeksresultaten. Hierbij hoeft niet alleen gedacht te worden aan onderzoek dat speciaal voor een werk als de ANS verricht is; ook meer theoretisch grammaticaal onderzoek kan van belang zijn, met name voor wat daarin voorkomende observaties betreft.

Onderzoek van corpora moet uiteraard zowel op geschreven (gedrukte) als op gesproken taal betrekking hebben. Voor bepaalde verschijnselen zal gebruik gemaakt kunnen worden van reeds bestaande corpora, vooral als die gecodeerd zijn, zodat ze zich lenen voor onderzoek per computer. In andere gevallen zullen er alsnog corpora moeten worden geselecteerd en/of gecodeerd. Bij onderzoek met informanten moet in dit verband gedacht worden aan grammaticaliteitstoetsen, die antwoord geven op de vraag: 'Kan dit zo gezegd worden?'.

Ten tweede is een volstrekt volledige Nederlandse grammatica niet op alle punten nastrevenswaard, ook daar waar volledigheid op zichzelf beschouwd mogelijk zou zijn. Een voorbeeld moge dit verduidelijken. De regels voor het woordgeslacht zijn niet altijd zo eenvoudig als in het hierboven aangehaalde geval van de verkleinwoorden. Dikwijls zijn er op een regel heel wat uitzonderingen, dikwijls ook kan een woord zowel *de-* als *het-*woord zijn, al dan niet met betekenisverschil (bijv. *de/het bal*, *de/het aanrecht*). Van deze woorden met dubbel genus is het voor het onderwijs aan anderstaligen nuttig lijsten te maken, die dan ook in de ANS opgenomen zijn. Op zichzelf beschouwd is het heel goed mogelijk in deze lijsten de volledigheid te bereiken of althans zeer dicht te benaderen, nl. door uit het zetsel van een recent woordenboek per computer alle substantieven met dubbele genaamsaanduiding te verzamelen. In de praktijk blijkt het echter weinig zinvol dergelijke volledige lijsten in hun geheel af te drukken, omdat er allerlei zeer ongebruikelijke

woorden in voorkomen (bijv. *groftiend*, *lamfer* en *masteluin*, woorden die de indruk wekken tot de taal van Kwetal en Pee Pastinakel te behoren, maar die werkelijk in Van Dale 1984¹¹ staan). Wat nuttig is in een woordenboek (voor iemand die een – eventueel ongebruikelijk – woord wil opzoeken), hoeft nog niet nuttig te zijn in een spraakkunst (voor iemand die een overzicht wil krijgen van een grammaticaal verschijnsel).

Ten derde is een boek om praktische redenen nu eenmaal aan een bepaalde maximale omvang gebonden. Of met de 1309 bladzijden die de ANS nu heeft die maximale omvang al bereikt is, valt moeilijk te zeggen. Wel lijkt het voor de hand liggend, dat bij volgende drukken het aantal bladzijden niet onbeperkt kan worden uitgebreid. Anderzijds is het niet moeilijk aanvullingen van de ANS te bedenken die – bij beschikbare onderzoekscapaciteit – vrij eenvoudig te realiseren zijn, en (in tegenstelling tot de in de vorige alinea bedoelde) bijzonder nuttig zouden zijn, met name voor anderstaligen. Deze aanvullingen zouden als zelfstandig werk naast de ANS kunnen verschijnen.

Een voorbeeld vormen de voorzetsels, een bekend moeilijk onderdeel van elke taal, dat traditioneel in grammatica's wordt opgenomen, maar waarvan de behandeling in de ANS bewust beknopt gehouden is, althans wat de meer idiomatisch-lexicale aspecten betreft. Natuurlijk komen voorzetsels ook in woordenboeken voor, maar een afzonderlijke uitvoerige behandeling van de verschillende gebruikswijzen van de Nederlandse voorzetsels (met onderlinge vergelijking en verwijzing, bijv. in gevallen als *geloven aan/in*, *bestaan uit/in*, *op/in bed* enz.) zou een waardevol instrument kunnen zijn voor het onderwijs aan anderstaligen en misschien niet alleen aan hen. (Het reeds bestaande boek van Vindevogel (1977) is, ondanks zijn verdiensten, minder goed bruikbaar in het gehele Nederlandse taalgebied en daarbuiten.) Zo zijn er zeker nog meer 'zelfstandige aanvullingen' van de ANS denkbaar, bijv. een 'valentiewoordenboek', dat de syntactische mogelijkheden van de werkwoorden inventariseert, zoals voor het Duits gedaan is. (In De Schutter/Van Hauwermeiren (1983), de meest recente wetenschappelijke grammatica van het Nederlands, neemt het begrip valentie een niet onbelangrijke plaats in.)

Wat een normatieve grammatica is, is niet zonder meer duidelijk. In De Rooij (1982) zijn drie opvattingen daarover weergegeven.

De eerste is de 'maximalistische'. In deze opvatting zijn alle grammatica's normatief. Immers, in alle Nederlandse grammatica's wordt bijv. wel vermeld dat verkleinwoorden onzijdig zijn en dat de verleden tijd en het voltooid deelwoord van *lopen* resp. *liep* en *gelopen* luiden. Een Nederlands kind of een andersstalige die de taal pas beginnen te leren en **de boekje*, **ik loopte* of **ik heb geloopt* zeggen, maken dus een fout, anders gezegd: ze houden zich niet aan de norm die in de grammatica gegeven wordt. Het begrip 'normatieve grammatica' wordt echter zelden op deze manier geïnterpreteerd.

De tweede opvatting is de 'minimalistische' en dat is de meest gebruikelijke. Volgens deze opvatting is een grammatica normatief als die van bepaalde taalvormen *die door sommige volwassen Nederlandstaligen gebruikt worden*, expliciet vermeldt dat ze 'fout' zijn (of: 'niet-grammaticaal', 'af te keuren', 'tegen de regels', enz.). Het gaat hier dus niet om afkeuring van **de boekje*, **ik loopte* of **ik heb geloopt*, maar bijv. van zinnen met een zgn. ongeoorloofde samentrekking als *Hier zet men thee en over* of *Eind 1982 werd hij twintig jaar en opgeroepen voor militaire dienst*.

Er is echter een derde opvatting mogelijk, de 'realistische'. Een 'realistisch-normatieve' grammatica is alleen normatief indien en voorzover men er een normatief gebruik van wil maken. Ze vermeldt van bepaalde taalvormen (eveneens: die gebruikt worden door sommige volwassen Nederlandstaligen) niet dat ze fout zijn, maar ófwel dat ze niet tot de variëteit van het Nederlands behoren die Standaard-Nederlands of ABN genoemd wordt, maar tot een andere variëteit, die bijv. streekgebonden, groepsgebonden of stijlgebonden is, ófwel dat de taalgebruikers het er niet over eens zijn of de bedoelde taalvormen al of niet tot de standaardtaal gerekend kunnen worden.

De ANS behoort grotendeels tot het realistisch-normatieve type. Slechts in een relatief zeer beperkt aantal gevallen is van een bepaald taalverschijnsel vermeld, dat het 'in strijd met de regels' is (bijv. *Hun hebben dat gedaan* en *Hij wast z'n eigen*). In veel ruimere mate zijn taalverschijnselen voorzien van aanduidingen als bedoeld in de vorige alinea (voor voorbeelden zie hieronder).

Ten aanzien van de ANS als normatieve grammatica is een drietal vragen te stellen.

Ten eerste: is het goed dat de ANS een (grotendeels) realistisch-normatieve grammatica is, of zou daar in toekomstige beweringen verandering in gebracht moeten worden?

Het is duidelijk dat anderstaligen minder behoefte hebben aan een grammatica die veel varianten vermeldt, dan moedertaalsprekers. Een anderstalige die geleerd heeft dat de woordvolgorde in de zin *Dit is een onderwerp waar we beter niet over kunnen spreken* correct en algemeen bruikbaar Nederlands is, zal het veelal overbodig en misschien zelfs verwarrend vinden te leren dat daarnaast ook de volgordes . . . *niet kunnen over spreken* en . . . *niet over spreken kunnen* bestaan, die echter niet dezelfde grammaticale status hebben. Voor een moedertaalspreker echter is het juist van belang om te weten te komen wat hij van deze volgordes, die misschien tot zijn eigen taalgebruik behoren, moet denken: zijn ze dialectisch of regionaal, behoren ze tot de spreektaal, zijn ze 'fout'?

De ANS rekent de beide laatstgenoemde woordvolgordes tot het regionale taalgebruik. Er zijn ongetwijfeld moedertaalsprekers van het Nederlands, misschien zelfs vele, die met deze en dergelijke informatie niet gelukkig zijn. Ze redeneren volgens de gedachtengang: 'regionaal is niet-ABN, dus fout – en zeg dat dan ook' en willen dus een grammatica die normatief is volgens de 'minimalistische' opvatting. Is het gewenst dat de ANS zich bij dit standpunt, dat ook dat van de meeste anderstaligen zal zijn, gaat aansluiten? Hiertegen zijn twee belangrijke argumenten aan te voeren.

Allereerst is de opvatting dat alleen de meerderheid gelijk heeft en dat minderheden zich daar maar bij moeten aanpassen, in de samenleving in het algemeen op haar retour en in elk geval niet aanvaard in de kringen die cultureel de toon aangeven. Linguïstisch vertaald betekent dit, dat taalvariëteiten als dia- en regiolect, spreektaal, groeptaal, enz. – mede door de uitkomsten van sociolinguïstisch onderzoek – steeds meer als volwaardige communicatiesystemen erkend worden, die in wezen gelijkwaardig zijn aan de standaardtaal. De ANS zou dus de klok terugzetten als ze alle varianten die niet tot de standaardtaal behoren, in de volgende druk als 'tegen de regels' zou gaan kenschetsen.

Verder moet niet vergeten worden wat hierboven gezegd is, nl. dat een grammatica als de ANS normatief is 'indien en voorzover men er een normatief gebruik van wil maken'. Iedere gebruiker van de ANS kan er de normen aan ontlene die hem in zijn eigen situatie wenselijk voorkomen. Dit hoeft ook niet in strijd te zijn met de in de vorige alinea omschreven gelijkwaardigheidsgedachte. Zo kan het volkomen verantwoord zijn, dat

een docent besluit in zijn onderwijs aan anderstaligen alle varianten die in de ANS als niet tot de standaardtaal behorend vermeld worden, of bepaalde categorieën daarvan, buiten beschouwing te laten.

De tweede vraag die over de ANS als normatieve grammatica gesteld kan worden, luidt: is het systeem van 'realistisch-normatieve' onderscheidingen dat de ANS hanteert, adequaat of behoeft het herziening? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moet eerst vermeld worden welke onderscheidingen in de ANS voorkomen. Het zijn de volgende 'labels' (zie de Inleiding, blz. 13):

STREEKGEBONDEN

regionaal (bijv. *met de handen in de zak* i.p.v. *met z'n handen in z'n zak*)

GROEPSGEBONDEN

vaktaal (bijv. *het microscoop* i.p.v. *de microscoop*)

STIJLGEBONDEN

spreektaal (bijv. *hij komt iedere dag komt-ie voorbij*)

schrijftaal (bijv. *te Amsterdam* i.p.v. *in Amsterdam*)

archaisch (bijv. *'s lands financiën*)

Verder wordt soms vermeld dat de voorkeur voor één van twee naast elkaar voorkomende vormen of constructies in verschillende delen van het taalgebied niet hetzelfde is, zonder dat het in een van beide gevallen om een specifiek regionaal verschijnsel gaat (bijv. *hij komt aanlopen* tegenover *hij komt aangelopen*), dan wel dat een taalvorm meer in geschreven of meer in gesproken taal voorkomt, zonder dat er sprake is van een specifiek schrijftaal-, resp. spreektaalverschijnsel (bijv. *Jans fiets* tegenover *Jan z'n fiets*).

Ook wordt in bepaalde gevallen gesignaleerd dat sommige taalvormen niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar zijn, bijv. het niet-doelaanduidende *om* in een zin als *Hij ging naar de tropen, om er een ellendig einde te vinden*. Ten slotte wordt, zoals hierboven al vermeld, een beperkt aantal verschijnselen als 'in strijd met de regels' gekenmerkt (bijv. *Hun hebben dat gedaan* en *Hij wast z'n eigen*).

Het is niet moeilijk in te zien dat er in een ANS meer, minder of andere onderscheidingen gemaakt hadden (en in een volgende druk zouden) kunnen worden dan de hierboven vermelde.

Kiezen we voor meer, dus voor verfijning van het systeem, dan zouden er bijv. naast 'schrijftaal' een aantal onderscheidingen toegevoegd kunnen worden die soms in woordenboeken en spraakkunsten voorkomen, als daar zijn 'hogere stijl', 'plechtig', 'verheven', 'boekentaal', 'betogende taal' en nog wel andere. Naarmate het aantal onderscheidingen toeneemt, wordt het echter moeilijker deze onderscheidingen te definiëren en dus de labels op verantwoorde wijze toe te kennen, terwijl het zeer de vraag is of de ANS hierdoor waardevoller wordt voor de gebruiker. Ditzelfde geldt op een andere manier voor een verdere onderverdeling van de categorie 'regionaal', bijv. in Oostnederlands, Zuidnederlands, of nog verder, bijv. in Vlaams, Brabants, enz. Voor de meeste regionalismen zal het heel moeilijk zijn nauwkeurig vast te stellen in welk gebied ze voorkomen, en de ANS is ook geen dialectgeografisch werk.

Kiezen we voor minder, dus vereenvoudiging van het systeem, dan lijkt bijv. opheffing van het onderscheid tussen 'schrijftaal' en 'archaisch' in aanmerking te komen. In plaats van een driedeling in de stijlgebonden varianten: 'spreektaal' - 'schrijftaal' - 'archaisch', zou dan bijv. een tweedeling ingevoerd kunnen worden: 'informeel' - 'formeel'. Een eerste bezwaar daartegen is echter, dat in de sociolinguïstiek deze termen gebruikt worden voor verschillende taalgebruikssituaties - 'informeel' bijv. voor een huiskamergesprek tussen vrienden en kennissen, 'formeel' bijv. voor een interview met een onderzoeker die zich 'officieel' gedraagt -, terwijl onderzoek aangetoond heeft dat in 'informele' situaties lang niet altijd alleen of vooral 'informele' taalvormen gebruikt worden, noch 'formele' taalvormen in 'formele' situaties. Een ander bezwaar is dat er door het op één noemer brengen van schrijftalige en archaische vormen wel erg veel verschijnselen op één hoop gegooid worden. Er is toch wel een duidelijk verschil tussen *geboren te Amsterdam*, wat bijna iedereen wel eens schrijft (maar vrijwel niemand zegt), en het veel plechtiger klinkende *'s lands financiën*.

Samenvattend kunnen we over het systeem van onderscheidingen dat de ANS hanteert, zeggen dat het goed overwogen is en trouwens tijdens het werken aan de ANS meermalen bijgesteld. De ANS-redactie is dan ook van mening, dat het niet gewijzigd moet worden voordat duidelijk gebleken is dat herziening ook verbetering zou betekenen.

Dan is er een derde vraag te beantwoorden, nl.: welke methode is er gebruikt bij het toepassen van het systeem van onderscheidingen op het taalmateriaal en is deze methode voor verbetering vatbaar? Het antwoord op deze dubbele vraag is eenvou-

dig: de toekenning van labels als 'regionaal', 'spreektaal', 'archaisch' en het maken van andere onderscheidingen in de ANS is in de overgrote meerderheid van de gevallen gebeurd op basis van het taalgevoel van de samenstellers. Dat waren in eerste instantie de redacteurs die sinds 1977 aan de ANS gewerkt hebben, bijgestaan door de leescommissie; in laatste instantie de vier personen wier namen op het titelblad vermeld staan. Slechts in een enkel geval kon gebruik gemaakt worden van onderzoeksresultaten, bijv. frequentielijsten. Het is duidelijk dat deze methode gebrekkig is: de basis waarop ze berust is veel te smal. Er zou naar gestreefd moeten worden dat de oordelen die in de ANS over allerlei taalverschijnselen worden uitgesproken, als representatief voor de Nederlandse taalgemeenschap beschouwd kunnen worden.

Sterker nog dan voor het descriptieve aspect van de Nederlandse grammatica, waarover in paragraaf 2 is gesproken, geldt hier de noodzaak tot onderzoek. Immers, hoewel er nog aanzienlijke leemten bestaan in de beschrijving van het Nederlands, is er toch op dit gebied in de loop der tijden al heel wat onderzoek verricht en wordt er ook op dit moment nog veel gedaan; ook meer theoretisch gericht onderzoek bevat meestal een descriptieve component. Van normenonderzoek is echter nog nauwelijks sprake, zeker op grammaticaal gebied. Normatieve oordelen zijn er genoeg te vinden: in boekjes over taalzuivering, in taalrubrieken van kranten en tijdschriften enz. De basis waarop deze oordelen berusten is echter in de meeste gevallen niet meer dan het taalgevoel van de auteur: een nog aanzienlijk smallere basis dan die van de ANS dus.

Om te bereiken dat er op wetenschappelijk verantwoorde wijze normatieve uitspraken over Nederlandse grammatica kunnen worden gedaan, zijn twee soorten onderzoek mogelijk: kwantitatief en attitudineel gericht onderzoek. Deze verschillen in praktisch en principieel opzicht.

Kwantitatief onderzoek richt zich op de mate waarin bepaalde vormen en constructies voorkomen in verschillende taalsoorten. Naarmate een verschijnsel meer wordt aangetroffen in één bepaalde taalsoort en niet in andere, is er uiteraard meer reden het als specifiek voor die taalsoort te beschouwen. Als bijv. *u is* in een min of meer hoge frequentie wordt aangetroffen in geschreven taal en zelden of nooit in gesproken taal, terwijl *u bent* in beide taalsoorten voorkomt, is er reden *u is* als 'schrijftaal' te bestempelen en *u bent* niet van een label te voorzien. Kwantitatief onderzoek is, alleen al omdat het objectieve gegevens verschaft, zeer waardevol, maar het heeft enkele grote praktische bezwaren.

Allereerst zijn er voor kwantitatief onderzoek corpora nodig, verzamelingen van spontaan geproduceerde taal, die voldoende omvangrijk zijn om significante gegevens op te leveren en die – aangezien ‘handwerk’ hier om praktische redenen maar een ondergeschikte rol kan spelen – met behulp van een computer onderzocht kunnen worden. Wat de (gewone) geschreven – meestal op te vatten als: gedrukte – taal betreft, is er op dit gebied al veel beschikbaar, bijv. op het Instituut voor Nederlandse Lexicografie (INL). Voor normenonderzoek is echter in elk geval ook gesproken taal en (gesproken en/of geschreven) regionale taal nodig, en die geven meer problemen: gesproken taal moet eerst van de band afgeluisterd en getranscribeerd worden, bij regionale taal is het moeilijk te bepalen wat er precies moet worden verzameld, enzovoort. Hoewel het INL zijn Thesaurus ook in deze richtingen uitbreidt, is het niet te verwachten dat een werkelijk representatieve verzameling taal materiaal spoedig beschikbaar zal zijn.

Een ander probleem is: hoe worden de te bestuderen (in casu te tellen) grammaticale verschijnselen uit de corpora geselecteerd? Woorden en woordvormen, bijv. voornaamwoorden, voegwoorden, meervoudsvormen van substantieven, werkwoordsvormen, zijn als zodanig te selecteren. Hierbij kan wel homonymie een storende factor zijn (bij het bepalen van het aantal keren dat bijv. het voegwoord *want* in een bepaald corpus voorkomt, mag het substantief *want* niet meegeteld worden), maar deze kan geëlimineerd worden door een woord-(soort)codering. Het selecteren van syntactische verschijnselen, bijv. op het gebied van de woordvolgorde (*een onderwerp waar we beter niet over kunnen spreken* tegenover . . . *kunnen over spreken*; *ik geloof niet dat hij er zich van bewust is* tegenover . . . *zich ervan bewust is*), is veel moeilijker. Een codering waardoor dit soort verschijnselen automatisch verzameld kan worden is op zichzelf wel mogelijk, maar het aanbrengen ervan is zo arbeidsintensief – dat is ook een eenvoudige woordcodering al – dat niet te verwachten valt, dat er binnen afzienbare tijd voldoende syntactisch gecodeerd materiaal zal bestaan.

Verder geldt voor corpusonderzoek in het algemeen, dat het alleen zinvol is in verband met zeer frequente taalvormen. Statistisch significante resultaten zijn nu eenmaal alleen te bereiken als datgene wat onderzocht wordt dikwijls genoeg voorkomt. Zeer veel verschijnselen die in een grammatica als de ANS beslist behandeld moeten worden, behoren echter niet tot die categorie. Zo zou het gewenst zijn als de ANS een indicatie kon geven over het al dan niet schrijftalige, spreektaalige of regionale karakter van naast elkaar voorkomende verledentijds-

vormen als *waaide|woei*, *school|schulde*, *verschool|verschulde*, *zwoor|zweerde*, *delfde|dolf*, *melkte|molk*, *kerfde|korf*, *raadde|ried*, *verraadde|verried*, *stootte|stiet*, *spoo|spuugde*, *durfde|dorst*. In het corpus waarop Uit den Boogaart (1975) gebaseerd is (720 000 woorden), komen van de genoemde vormen echter *durfde(n)* 12 maal, *stootte* 5 maal en *molk*, *raadde* en *verried* slechts 2 maal voor, terwijl alle andere geheel ontbreken.

Bij wat hierboven attitudineel gericht onderzoek genoemd is, d.w.z. onderzoek met informanten, wier mening (houding, attitude) men vraagt over bepaalde taalvormen, doen zich de moeilijkheden van het kwantitatief onderzoek niet voor. Men kan alle taalverschijnselen die men wil onderzoeken in een geschikte vorm aan informanten voorleggen en hen vragen wat ze ervan vinden. Is het dus alleen om deze reden al gewenst dat er naast en ter aanvulling van kwantitatief corpusonderzoek ook attitude-onderzoek plaatsvindt, ook het principiële verschil tussen beide types van onderzoek is van belang.

De sociolinguïstische onderzoekspraktijk heeft uitgewezen dat er verschil is tussen welke taalvormen mensen gebruiken, welke ze denken te gebruiken en welke ze als correct, dus als norm beschouwen. Zo zijn er ongetwijfeld mensen die meestal *groter als* zeggen, maar denken dat ze meestal of altijd *groter dan* gebruiken en alleen *groter dan* correct vinden. Vooral het verschil tussen het werkelijke gebruik en de norm is voor een grammatica als de ANS van belang. In de eerste druk van de ANS wordt hieraan geen aandacht besteed. Dat was gezien de stand van het onderzoek ook niet goed mogelijk. Het is dringend gewenst dat hierover betrouwbare gegevens ter beschikking komen.

Op het moment dat deze notitie geschreven wordt, bestaat in de Werkgroep Dialect en Standaardtaal van de Werkgemeenschap Dialectologie (onderdeel van de Stichting Taalwetenschap van zwo) het voornemen een onderzoek naar normen inzake grammaticale verschijnselen te entameren. Er wordt momenteel nagedacht over de opzet van een dergelijk onderzoek; van het indienen van een subsidie-aanvraag is nog geen sprake. Wat de opzet betreft is het de bedoeling dat er met twee soorten informanten gewerkt gaat worden: enerzijds 'professionele taalgebruikers', bijv. docenten, journalisten, personeelschefs die sollicitatiebrieven beoordelen, enz., anderzijds een dwarsdoorsnede van de Nederlandstaligen, zoals gebruikelijk bij opinie-onderzoeken. Te verwachten valt namelijk dat de normen van deze twee groepen niet dezelfde zullen zijn. Zo is het bijv. niet onmogelijk – om bij het zojuist gegeven voorbeeld te blijven – dat de eerste zich zal uitspreken voor *groter*

dan, terwijl de tweede zowel *groter dan* als *groter als* zal goedkeuren.

Aangezien er in de ANS vele honderden grammaticale verschijnselen voorkomen waarover een uitspraak wordt gedaan die van 'realistisch-normatieve' aard is (in dit stadium van de uiteenzetting misschien beter te nuanceren tot: 'die realistisch-normatief bedoeld is'), zal het duidelijk zijn, dat er nog heel wat onderzoek verricht moet worden voordat de ANS-redactie in dit opzicht werkelijk verantwoorde beslissingen kan nemen. Daarbij moet natuurlijk wel in het oog gehouden worden dat niet al de bedoelde verschijnselen even belangrijk en interessant zijn, in die zin dat in vele gevallen zowel het kwantitatieve als het attitudinele onderzoek geen resultaten zal opleveren die afwijken van wat nu al in de ANS staat. Bij de keuze van de te onderzoeken verschijnselen moet hiermee uiteraard zo goed mogelijk rekening gehouden worden.

Blijft nog de vraag te beantwoorden wat de ANS-redactie met de in de toekomst hopelijk beschikbare onderzoeksresultaten moet gaan doen. Wijzen die alle in één richting, dan zal de keus niet moeilijk zijn. Wordt een bepaalde taalvorm bijv. uitsluitend in geschreven taal aangetroffen en vinden ook de beide groepen informanten deze vorm schrijftalig, dan is het aanbrengen of handhaven van het label 'schrijftaal' natuurlijk de enig voor de hand liggende oplossing. Maar als een bepaalde constructie bijv. alleen in het taalgebruik in Vlaanderen blijkt voor te komen en daar behoorlijk frequent is, terwijl zowel de 'professionele' als de 'doorsnee' Vlaamse taalgebruikers deze afkeuren? Of als dit alleen voor de eerste categorie geldt? Is de bedoelde constructie dan 'regionaal' of 'tegen de regels'? Het lijkt niet overdreven in dit geval van een 'politieke beslissing' te spreken. Het heeft weinig zin er hier op vooruit te lopen hoe die beslissing zou moeten uitvallen. In ieder geval zullen eerst de taalfeiten en de normen beter bekend moeten zijn, voor zo'n beslissing op verantwoorde wijze genomen kan worden.

4 **Theoretische grammatica; grammaticale terminologie**

Behalve beschrijving van de taalfeiten (descriptief) en het geven van een oordeel over die taalfeiten (normatief) kan een grammatica ook (vooral) tot doel hebben het abstracte taalsysteem te beschrijven en inzichtelijk te maken en de daarvoor noodzakelijke begrippen en termen te geven. Dit laatste type wordt hier 'theoretische grammatica' genoemd.

Uitgaande van de taalfeiten dat *ik loop* en *hij loopt* grammaticale uitingen zijn, maar **ik loopt* en **hij loop* niet, zal een descriptieve grammatica bijv. vermelden: 'is het onderwerp *ik*, dan is de persoonsvorm gelijk aan de stam (bijv. *loop*); is het onderwerp *hij*, dan is de persoonsvorm gelijk aan de stam + *t* (bijv. *loopt*)'. Een normatieve grammatica zou daar bijv. aan toe kunnen voegen: '*ik loopt* komt ook voor, maar is tegen de regels'. Een theoretische grammatica zou naar aanleiding van deze taalfeiten kunnen vermelden: 'het werkwoord waarvan de vorm bepaald wordt door het onderwerp, is persoonsvorm' of: 'het zinsdeel dat de vorm van de persoonsvorm bepaalt, is het onderwerp'. Het zal duidelijk zijn dat descriptieve en theoretische grammatica niet los van elkaar staan: de tweede is gebaseerd op de feiten van de eerste, de eerste beschrijft die feiten met de termen van de tweede.

Als taalgebruikers zich met de grammatica van hun moedertaal bezighouden, gaat het meestal om theoretische grammatica. De taalfeiten kennen ze immers (grotendeels) al; die taalfeiten kunnen in het onderwijs gebruikt worden om grammaticale begrippen en termen te leren en inzicht in het taalsysteem aan te brengen (taalbeschouwing). De meeste Nederlandstaligen denken bij de woordgroep 'Nederlandse grammatica' dan ook aan een boek waaruit ze op school zinsontleding en woordbenoeming geleerd hebben, en waar dus bijv. in stond wat een beknopte bijzin, een bepaling van gesteldheid en een hulpwerkwoord van modaliteit is.

Als een dergelijk boek is de ANS niet bedoeld. Aangezien het echter, zoals gezegd, onmogelijk is een grammaticale beschrijving van een taal te geven zonder grammaticale begrippen en termen te gebruiken, en het in een boek dat niet voor specialisten is geschreven, niet verantwoord is dergelijke termen en begrippen te gebruiken zonder ze uit te leggen, bevat de ANS ook een 'theoretisch-grammaticale' component. Het is dus op zichzelf niet onmogelijk uit de ANS grammaticale begrippen en termen te leren. Met het feit dat sommigen de ANS daarvoor ook (ten dele) zouden willen gebruiken, is zelfs enigszins rekening gehouden. Zo komen in het hoofdstuk over de zinsdelen enkele bijwoordelijke bepalingen voor die louter voor de beschrijving van de taalfeiten niet of nauwelijks nodig waren, maar die 'volledigheidshalve' werden opgenomen.

Het begrippenapparaat en de terminologie van de ANS sluiten zoveel mogelijk aan bij de 'traditionele grammatica', die op de meeste scholen onderwezen wordt. De toevoeging 'zoveel mogelijk' is hier onontbeerlijk: enerzijds heeft de ANS-redactie om praktische redenen wel eens gebruik gemaakt van begrip-

pen en termen uit de moderne taalkunde die in de traditionele grammatica niet voorkomen; anderzijds vertoont het grammatica-onderwijs op de scholen niet alleen kwantitatieve, maar ook inhoudelijke verschillen. Door zich grotendeels aan te sluiten bij de traditionele spraakkunst of schoolgrammatica heeft de ANS-redactie dezelfde werkwijze gevolgd als die van 'de schrijvers van vergelijkbare grammatica's van andere talen, zoals Duden, *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*; Grevisse, *Le bon usage*; en Quirk et al., *A Grammar of Contemporary English*' (ANS 1984: 11).

Hoewel de ANS niet als theoretische grammatica bedoeld is, zal het boek – als het op ruime schaal gebruikt gaat worden – toch wel ten dele als zodanig gaan functioneren. Het is niet te verwachten dat een boek van een dergelijke uitvoerigheid, omvang en prijs als leerboek gebruikt zal worden op de Nederlandse en Vlaamse scholen. Als naslagwerk dat door docenten en auteurs van leerboeken geraadpleegd wordt, kan het echter binnen het onderwijs toch invloed uitoefenen. Buiten het onderwijs zal die invloed relatief misschien nog groter zijn: degenen die, geïnteresseerd in de descriptieve en normatieve aspecten van de grammatica, de ANS heeft aangeschaft, zal min of meer automatisch zijn kennis van grammaticale termen en begrippen ophalen en uitbreiden aan de hand van de 'theoretisch-grammaticale' component van dit boek.

Tegen een dergelijke gang van zaken bestaat bij de redactie van de ANS geen enkel bezwaar. Bij een nieuwe druk kan (ook) in dit opzicht rekening gehouden worden met opmerkingen van gebruikers. Wordt een bepaald begrip (bijv. 'specifiek onbepaald/niet-specifiek onbepaald') te moeilijk gevonden, dan kan geprobeerd worden het duidelijker uit te leggen, of ook worden bekeken of het mogelijk is de taalfeiten te beschrijven op een wijze die in de praktijk voldoet, zonder van dit begrip gebruik te maken. Omgekeerd is het ook denkbaar dat nieuwe begrippen (bijv. 'bronobject' voor zinsdelen als *van hem* in *hij kreeg straf van hem*) of verdere onderscheidingen (bijv. 'levend/niet-levend' bij substantieven) nodig zijn om de feiten beter te kunnen beschrijven. Wordt ten slotte een bepaalde term, om welke reden dan ook, minder gelukkig geacht (bijv. 'bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling'), dan kan overwogen worden deze door een andere te vervangen (bijv. 'resultatieve werkwoordsbepaling'). Aangezien ook bij het samenstellen van een op de praktijk gerichte grammatica gesteund wordt op wetenschappelijk onderzoek en theoretische inzichten, ligt het voor de hand dat hiervan sporen te vinden zijn en

dat een dergelijk werk, wil het bij de tijd zijn, steeds weer invloed van veranderde inzichten te zien zal geven. In ieder geval lijkt het wenselijk dat in een grammatica voor praktische doeleinden niet meer (maar ook niet minder) termen en begrippen gebruikt worden dan noodzakelijk, al zullen wel eens concessies gedaan moeten worden, zoals hierboven t.a.v. de zinsdelen opgemerkt is.

Wat de grammaticale terminologie betreft, zou de ANS-redactie er niet alleen geen bezwaar tegen hebben, maar het zelfs toejuichen als het bestaan van de ANS een stimulans tot uniformering zou zijn. Hierbij dient wel een onderscheid gemaakt te worden tussen het terrein van de wetenschappelijke grammatica-beoefening en de terreinen waarop een groter publiek met grammatica in aanraking komt. Op het eerste terrein behoort een precieze afbakening van begrippen en het streven naar uniformering van de terminologie tot de eigen verantwoordelijkheid van al wie aan het wetenschapsbedrijf deelnemen. Hier lijkt dan ook geen taak voor de Taalunie weggelegd.

In het tweede geval valt op de eerste plaats te denken aan het (niet-wetenschappelijke) onderwijs. In de notitie *Terminologie* (W. Haeseryn) wordt opgemerkt dat bijv. de term 'gezegde' in België vaak gebruikt wordt voor 'naamwoordelijk deel', terwijl deze term in Nederland gebezigd wordt voor 'predikaat' in het algemeen (dus 'werkwoordelijk gezegde' en 'naamwoordelijk gezegde', het laatste bestaande uit een werkwoordelijk en een naamwoordelijk deel). Zo zullen er ongetwijfeld meer terminologische verschillen bestaan in het onderwijs, ook binnen Nederland en binnen Vlaanderen, al is het maar dat soms Nederlandse termen in gebruik zijn, soms Latijnse, soms een combinatie van beide (zoals in de ANS).

Het is goed er met nadruk op te wijzen, dat de zojuist gebruikte formulering dat het wenselijk geacht wordt 'als het bestaan van de ANS een stimulans tot uniformering zou zijn', niet bedoeld is als een poging om de in (de eerste druk van) de ANS gebezigde terminologie tot *de* grammaticale terminologie van het Nederlandse taalgebied te verheffen. In eerste instantie gaat het er alleen maar om dat er over deze zaken nagedacht wordt en dat er overleg op gang komt. De Nederlandse Taalunie zou hier een stimulerende rol kunnen spelen, zonder dat er sprake kan zijn van inmenging. De Verdragsluitende Partijen zijn zich van dit laatste punt ten volle bewust. Blijkens de Memorie van Toelichting van het Verdrag (blz. 35) is het dan ook niet de bedoeling 'te vervallen in overheidsdirigisme op gebieden waar ruimte voor vrije ontwikkeling gewaarborgd moet blijven'.

Tot de bedoelde gebieden behoort zeker het wetenschappelijke bedrijf. Gezien de principiële vrijheid van onderwijs en de uitgebreidheid van het moderne onderwijsveld zijn echter ook hier concrete resultaten van het streven naar uniformering waarschijnlijk eerder buiten dan binnen dit specifieke terrein te verwachten. In ieder geval kan gedacht worden aan overeenstemming in grammaticale terminologie tussen de ANS en een eventuele nieuwe bewerking van de Woordenlijst. Als zo'n nieuwe bewerking in de nabije toekomst wordt ondernomen, zal dit toch wel onder auspiciën van de Taalunie gebeuren. Verder zou gestreefd moeten worden naar terminologische overeenstemming tussen de ANS en de moderne woordenboeken, zowel de ééntalig-Nederlandse als (het Nederlandstalige gedeelte van) de vertaalwoordenboeken. Voor de gebruiker zal het een groot voordeel zijn als in zijn spraakkunst, in zijn woordenboek en in de Woordenlijst dezelfde termen (bijv. 'substantief' i.p.v. 'zelfstandig naamwoord' of omgekeerd) gebruikt worden en deze dezelfde inhoud hebben en als de gehanteerde categorieën op dezelfde manier tegenover elkaar afgebakend worden. Als voorbeeld van dit laatste kan de benoeming van woorden als *enige, enkele, ettelijke, menige, sommige, verscheidene, genoeg* en *al(le)* gelden. In de ANS zoals die nu is, worden de genoemde woorden als onbepaald voornaamwoord beschouwd en niet als onbepaald c.q. absoluut telwoord (ANS 1984: 255-256, 291). In een aantal andere grammatica's en in de gangbare verklarende woordenboeken worden de leden van deze heterogene categorie verschillend benoemd: nu eens als telwoord, dan weer als voornaamwoord, soms als telwoord én voornaamwoord.

5 Relatie grammatica-woordenboek-woordenlijst

Met de aan het eind van de voorgaande paragraaf gemaakte opmerking over terminologie is het probleem aangeraakt van de relatie tussen grammatica, woordenboek en woordenlijst. Daarbij valt in dit verband in eerste instantie te denken aan kwesties van direct praktisch belang voor de gemiddelde taalgebruiker die de genoemde informatiebronnen raadpleegt, en niet zozeer aan een principiële afbakening van het terrein van grammatica's enerzijds en woordenboeken anderzijds. Op deze laatste kwestie, hoe belangrijk op zichzelf ook – bijv. wat hoort t.a.v. produktieve woordvormingsprocédés in een grammatica vermeld te worden en hoever kan een woordenboek gaan in het opnemen van volgens zulke procédés gevormde woorden – wordt hier niet nader ingegaan.

Bij het op elkaar afstemmen van grammatica, woordenboek en woordenlijst gaat het om meer dan alleen de hierboven behandelde 'theoretische grammatica'. Illustratief in dit verband is de problematiek van de samenstellingen. Een theoretisch probleem vormt het afbakenen van de categorie 'samenstelling' tegenover de categorie 'afleiding'. Toegelicht met een voorbeeld: is *lesboer* of *sigarenboer* (nog) een samenstelling, omdat de beide woorddelen als zelfstandig woord voorkomen, of is het (al) een afleiding, omdat *boer* hier zijn zelfstandig karakter verloren heeft en een achtervoegsel geworden is? Een theoretisch probleem met praktische consequenties is echter: hebben we in een bepaald geval te maken met een samengesteld werkwoord (dat dus als één woord geschreven moet worden) of met een combinatie van een werkwoord en een bijwoord (als twee woorden te schrijven)? Zo vermeldt de Woordenlijst wel het lemma *voortgaan*, maar niet *verdergaan*, waaruit volgt dat het eerste wel, het tweede niet als een samenstelling beschouwd wordt. Koenen (1974²⁷) sluit zich hierbij aan. Van Dale (1984¹¹) eveneens, met dien verstande dat s.v. *verder* vermeld wordt: 'vaak in verb. met een infinitief, ook wel aaneengeschreven, echter niet in de Wdl.' De ANS beschouwt *verder* als samenstellend deel van een werkwoord, maar merkt op: 'Niet iedereen beschouwt dergelijke gevallen echter als samenstellingen, zodat ze vaak in twee woorden geschreven worden' (ANS 1984: 507). Een soortgelijk probleem doet zich voor bij combinaties als (*de auto de garage*) *in rijden/inrijden* of (*de tanker is de haven*) *binnen gevaren/binnengevaren*. Ook hier weer is er geen eenstemmigheid tussen de ANS en de huidige woordenboeken. De ANS spreekt van een combinatie van een groep met een achterzetsel (*de garage in, de haven binnen*) en een niet-samengesteld werkwoord, al wordt daar meteen bij vermeld dat er 'overigens nogal wat onduidelijkheid omtrent deze kwestie (is)' (ANS 1984: 494). De woordenboeken behandelen *inrijden* of *binnenrijden* (In Koenen²⁷ en Van Dale¹¹ wordt *binnenvaren* niet gegeven) zonder verder commentaar als samengestelde werkwoorden.

Taalkundigen kunnen dergelijke praktische kwesties als (onbelangrijk) spellingprobleem afdoen, heel wat 'eenvoudige taalgebruikers' willen graag duidelijkheid. Als onder grammatici een consensus bereikt zou kunnen worden over de manier waarop dergelijke combinaties beschreven kunnen worden, zouden daar bijv. in een woordenlijst, annex spellingwijzer, richtlijnen voor het al dan niet aan elkaar schrijven aan gekoppeld kunnen worden.

Hiermee is behalve het terminologische aspect ook het descriptieve aspect van de mogelijke overeenkomst tussen gram-

matica enerzijds en de grammaticale component van woordenlijst en woordenboek anderzijds ter sprake gekomen. Tot die grammaticale component van woordenboek en woordenlijst zijn in ieder geval ook te rekenen de behandeling van het genus en van de voornaamwoordelijke aanduiding en de behandeling van de meervoudsvormen van substantieven.

Door omstandigheden heeft de redactie van de ANS zich genoodzaakt gezien in beide gevallen in het algemeen de officiële Woordenlijst te volgen (zie hierover voor het genus blz. 41 en 49 e.v. van de ANS en voor de meervoudsvorming blz. 55). Deze Woordenlijst is inmiddels 30 jaar oud. In al die tijd is er niets aan veranderd. Hier doet zich dus het merkwaardige feit voor dat de ANS, die een momentopname van het Nederlands van de eerste helft van de jaren 80 wil zijn, zich wat de genoemde deelaspecten betreft, noodgedwongen beroept op een momentopname van drie decennia geleden. Daarbij is het dan bovendien nog maar de vraag of er bij de Woordenlijst van 1954 wel sprake is van een momentopname. Aangezien het bekend is dat de Woordenlijst wat de spelling van de bastaardwoorden betreft als een compromis te beschouwen is, lijkt ook t.a.v. de grammaticale component voorzichtigheid geboden.

De woordenboeken geven in het algemeen blijk van een enigszins kritische houding t.o.v. de genusbehandeling in de Woordenlijst. Bij diverse lemma's kan men toevoegingen aantreffen als 'niet in/volgens de Wdl.'. In Van Dale¹¹ is dat bijv. het geval s.v. *type* en *microscop*. Of de woorden van de Woordenlijst systematisch aan een kritisch oordeel onderworpen zijn, is voorshands niet duidelijk. In de ANS is zoiets in ieder geval niet gebeurd. Slechts sporadisch komen afwijkingen van de Woordenlijst voor. Zo wordt met de aanduiding *het/de klavecimbel* een voorkeur voor het onzijdige genus aangegeven, terwijl uit de vermelding 'm. en o.' in de Woordenlijst een andere voorkeur blijkt. Verder geeft de ANS ook wel eens een woord dat niet in de Woordenlijst of de woordenboeken (i.c. Koenen en Van Dale) te vinden is: bij het woord *algoritme* wordt naast *het* ook *de* gegeven.

Ook bij de vermelding van verschillende meervoudsvormen volgt de ANS de Woordenlijst niet altijd. Een voorbeeld is het woord *type* met als meervoudsvormen *types/typen*. De ANS plaatst *types* voorop, terwijl de woordenboeken in navolging van de Woordenlijst *typen* als voorkeursvorm noemen.

Uit de gegeven voorbeelden kan wellicht afgeleid worden dat de Woordenlijst ook op grammaticaal gebied aan vernieuwing toe is. Het kan daarbij gaan om sanering c.q. uitbreiding van de lijst wat de opgenomen woorden betreft, maar ook om

toevoeging van informatie. Verschillende mogelijkheden qua genus en meervoud zouden dan niet meer vermeld worden in termen van voorkeur of geen voorkeur zonder meer, maar met 'normatieve aanwijzingen' erbij. In het geval van *het microscoop* en *de algoritme* bijv. 'in vaktaal', zoals in de ANS gebeurd is.

Die normatieve aanwijzingen vormen het derde terrein waarop afstemming van grammatica, woordenboek en woordenlijst op elkaar mogelijk is. In paragraaf 3 van deze notitie is al aangegeven welke onderscheidingen in de ANS gebruikt zijn en op welke wijze dat systeem veranderd (verfijnd/vereenvoudigd) zou kunnen worden.

Momenteel bestaat er ook wat het normatieve aspect betreft een discrepantie tussen de drie componenten van een taalbeschrijving van het Nederlands. De Woordenlijst bevat, althans in het alfabetische gedeelte, helemaal geen normatieve aanwijzingen. (In de leidraad wordt wel ingegaan op regionale verschillen in de voornaamwoordelijke aanduiding.) De labels die in de woordenboeken gehanteerd worden, verschillen niet alleen van woordenboek tot woordenboek, maar zijn ook vaak anders dan in de ANS.

Interessant in dit verband is de behandeling van streekgebonden varianten. In het Nederlandstalige gedeelte van de nieuwe generatie vertaalwoordenboeken van Van Dale is in voorkomend geval het label 'AZN' (d.i. algemeen Zuidnederlands) gebruikt, terwijl in de nieuwste druk van de 'dikke Van Dale' de aanduiding 'Zuidn.' juist om diverse redenen weggelaten is en daarvoor in aanmerking komende varianten nu het label 'gewestelijk' c.q. 'Belg./'in België' krijgen. Met 'gewestelijk' wordt kennelijk 'als dialectwoord' bedoeld (zie Van Dale 1984¹¹: x en XLIV). Het in de ANS gehanteerde label 'regionaal', dat als woord toch als een synoniem van 'gewestelijk' te beschouwen is, mag echter niet geïdentificeerd worden met 'dialect' (vgl. ANS 1984: 13).

Al met al moet een en ander op de 'nietsvermoedende leek' een nogal verwarrende indruk maken. De 'eenvoudige taalgebruiker' zal op alle drie de hier genoemde terreinen graag duidelijkheid willen. Het zou aanbeveling verdienen als deze duidelijkheid niet tot stand hoefde te komen door min of meer willekeurige beslissingen van individuele auteurs, maar door een verantwoorde keuze, o.a. gebaseerd op onderzoek als in de paragrafen 2 en 3 van deze notitie omschreven. Het zou verder wenselijk zijn dat samenwerking, die in het verleden ontbrak, aangemoedigd wordt.

Aanbevelingen voor stimulering van onderzoek en andere activiteiten

Door het ontbreken van traditie inzake overheidsbeleid op het gebied van de spraakkunst kan er, anders dan bijv. op het gebied van de terminologie, nauwelijks sprake zijn van evalueren van of aanknopen bij bestaande initiatieven. Wel kunnen op grond van wat hierboven uiteengezet is een aantal aanbevelingen gedaan worden.

6.1 Normenonderzoek

In zijn toespraak bij de aanbidding van de ANS heeft de voorzitter van het Comité van Ministers van de Taalunie verwezen naar een aanbeveling van de Algemene Conferentie voor de Nederlandse Taal en Letteren (najaar 1984) om onderzoek te doen naar de bestaande normen voor het taalgebruik. Gezien deze aanbeveling en gezien de wensen bij het publiek, geuit in diverse reacties in de media en daarbuiten n.a.v. het verschijnen van de ANS, ligt het voor de hand aan normenonderzoek een hoge prioriteit toe te kennen.

In paragraaf 3 van deze notitie wordt betoogd dat hierbij zowel attitudineel onderzoek (d.w.z. met informanten, aan wie men een oordeel over bepaalde taalverschijnselen vraagt) als kwantitatief onderzoek (aan de hand van corpora) nodig zijn, al lijkt het laatste soort onderzoek praktisch veel moeilijker uitvoerbaar. Bij dergelijk onderzoek zou de Taalunie een stimulerende rol kunnen spelen.

Aan de hand van de resultaten van aldus opgezet normenonderzoek kunnen in realistisch-normatief opgezette grammatica's zoals de ANS meer gefundeerde uitspraken gedaan worden. Wat vage aanduidingen als 'niet iedereen vindt dit even acceptabel' of 'de taalgebruikers zijn het hierover niet eens' (in de huidige druk van de ANS komen soortgelijke uitspraken voor bijv. bij constructies als *het Bouterse-bewind* (i.p.v. *het bewind-Bouterse*) of *de heren werden verzocht* . . . (i.p.v. *de heren werd verzocht* . . .) of vormen op *-matig* (*toneelmatig*, *bedrijfsmatig*, enz.)) kunnen op die manier vermeden worden. Verder zou bijv. duidelijkheid verkregen kunnen worden over wat tot de schrijftaal of de spreektaal behoort. Nader onderzoek van regionaal taalgebruik zou bijv. kunnen uitwijzen of bepaalde verschijnselen algemeen Zuidnederlands zijn. Dit laatste kan dan weer van belang zijn in de discussie over de bestaanbaarheid van een 'Vlaamse' norm binnen het Nederlands.

6.2 Uitbreiding van het grammaticale kennisbestand

26

Ook in het descriptieve vlak vertoont de kennis van de Nederlandse grammatica nog heel wat leemten. De ANS moest dan ook bij de beschrijving van de taalfeiten af en toe volstaan met de mededeling dat iets 'vooralsnog niet duidelijk' was of dat 'regels nog niet te geven zijn'. Dit is o.m. het geval bij de behandeling van (de weglaatbaarheid van) het woordje *er* of die van de tussenklank in substantivische samenstellingen.

Het zou interessant zijn om na te gaan of nog te verrichten onderzoek niet afgestemd zou kunnen worden op specifieke behoeften van de ANS. Hierbij valt met name te denken aan het coördineren van scriptie-onderzoek aan de verschillende universiteiten in België en Nederland.

6.3 Op elkaar afstemmen van grammatica-woordenboeken-woordenlijst

In paragraaf 5 wordt een lans gebroken voor het op elkaar afstemmen van grammatica en de grammaticale component van woordenboeken en de woordenlijst op descriptief, terminologisch en normatief gebied. Het zou aanbevelenswaardig zijn dat bij het ontwerpen van plannen voor de herziening van de Wordenlijst in het kader van de Taalunie, behalve zuivere spellingkwesties, ook dit aspect in de herziening betrokken wordt. Verder zou wellicht de coördinatie van grammaticaal en lexicografisch werk bepleit kunnen worden.

6.4 Grammaticale terminologie

Op terminologisch gebied valt wat het middelbaar en hoger onderwijs betreft te denken aan een inventarisatie van de gebruikelijke grammaticale termen in leerboeken en handleidingen. De huidige praktijk in België zou dan bijv. vergeleken kunnen worden met de aanbevelingen van de 'Codex van de spraakkundige terminologie' van 1949. Verder kan de gangbare terminologie in Nederland met die in België vergeleken worden. Als daarbij verschillen aan het licht komen, kan onderzocht worden of coördinatie gewenst en mogelijk is. Een dergelijke inventarisatie en evaluatie zou uitgevoerd kunnen worden door mensen uit het onderwijsveld zelf naar het voorbeeld van een in 1983 beschikbaar gekomen inventarisatie van aardrijkskundige termen, waarover meer informatie te vinden is in de notitie over *Terminologie* (W. Haeseryn).

Literatuurverwijzingen

27

- Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS), 1984, onder redactie van G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij en M. C. van den Toorn, Groningen/Leuven.
- Dale, van, 1984, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Elfde, herziene druk door prof. dr. G. Geerts en dr. H. Heestermans met medewerking van dr. C. Kruyskamp, Utrecht/Antwerpen.
- Dort-Slijper, M. K. van, 1984, *Grammatica in het basisonderwijs*, Leiden.
- Koenen, M. J. & J. B. Drewes, 1974²⁷, *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal*, Groningen.
- Rooij, J. de, 1982, 'De ANS als normatieve grammatica', in: *Neerlandica extra muros*, nr. 38, 2-12.
- Schutter, G. de & P. van Hauwermeiren, 1983, *De structuur van het Nederlands. Taalbeschouwelijke grammatica*, Malle.
- Uit den Boogaart, P. C. (red.), 1975, *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*, Utrecht.
- Vindevogel, Th., 1977, *Het juiste voorzetsel. Lexicon van het voorzetselgebruik in het Nederlands*, Hasselt.

december 1984

In de reeks *Voorzetten* verschijnen probleemstellende notities over onderwerpen die de Nederlandse Taalunie ter harte gaan.

De notities in deze reeks zijn doorgaans geschreven in opdracht van de Nederlandse Taalunie. Dat betekent dan dat de keuze van de onderwerpen afkomstig is van die organisatie, en soms zelfs de vraagstelling. De notities verschijnen onder de naam van de auteur. De door de auteur(s) ingenomen standpunten geven immers niet noodzakelijkerwijze de opvatting weer van de Nederlandse Taalunie.

De Nederlandse Taalunie is een intergouvernementele organisatie, die in het leven is geroepen bij verdrag tussen Nederland en België. Zij heeft tot doel de integratie van Nederland en de Nederlandstalige gemeenschap in België op het gebied van de Nederlandse taal en letteren in de ruimste zin.

Het verdrag werd gesloten op 9 september 1980 te Brussel. Het werd vervolgens geratificeerd door het Nederlandse parlement en – krachtens de Belgische grondwetswijziging van augustus 1980 – door de Vlaamse Raad. De uitvoering van het verdrag is opgedragen aan de Nederlandse regering en aan de Vlaamse Executieve.

W. Haeseryn is wetenschappelijk medewerker van de Katholieke Universiteit Leuven, werkzaam aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. J. de Rooij is wetenschappelijk hoofdmedewerker van het P. J. Meertens-Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam en hij is voorzitter van de Werkgroep Certificaat Nederlands als vreemde taal.

Beiden zijn redacteuren van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS).

Wolters-Noordhoff Groningen
Wolters Leuven